

Precedentné fenomény v idiolekte ruských politikov

Katarína Jalová

Abstract

Precedent Phenomena in the Idiolect of Russian Politicians. *The Russian language is rich in the use of various phraseologisms (idioms), metaphors, but especially precedent phenomena. Even the leading Russian politicians are not exceptions and they often reach for quotes from popular Russian literary figures in their speeches. The aim of the article is to analyze the media output of selected Russian politicians (V. Putin, D. Medvedev, S. Lavrov), which contains references to a well known literary figure or a quote from a literary work. The analysis will be performed in terms of the functions of precedent phenomena in the speech strategy of politicians, as well as the selection of precedent phenomena used.*

Keywords: idiolect, Russian politicians, speech strategy, precedent phenomena, functions of precedent phenomena.

Ключевые слова: идиолект, русские политики, речевая стратегия, precedentные феномены, функции precedentных феноменов.

Úvod

Ruský jazyk vyniká bohatstvom frazeologizmov či metafor, ktoré sú príznačné aj pre bežnú komunikáciu, keďže „frazeologická štruktúra jazyka je zrkadlom, v ktorom lingvokultúrna jednota identifikuje svoje národné sebauvedomenie“ (Telija 1996: 9).

Výnimkou nie je ani jazykový prejav vrcholných ruských politikov. Odhliadnuc od faktu, že niektoré výroky politikov stali sa precedentnými (spomeňme napríklad legendárny výrok prezidenta Vladimíra Putina počas tlačovej konferencie v Kremli v roku 2008 „я пахал, как раб на галерах“; konštatovanie vtedajšieho premiéra Dmitrija Medvedeva o výške dôchodkov počas návštevy Krymu v roku 2016 v skrátenej forme „Денег нет, но вы держитесь“ alebo celú zbierku výrokov ruského premiéra v rokoch 1993 – 1998 Viktora Černomyrdina známu ako „černomyrdinky“, spomedzi ktorých je veľmi známa jeho reakcia na peňažnú reformu v roku 1993 „Хотели как лучше, а получилось как всегда“) a niektoré z nich dokonca

už vošli aj do frazeologického fondu ruského jazyka, častou rečovou taktikou v politických prejavoch je použitie veľmi známych a obľúbených citátov z ruskej, resp. sovietskej literatúry. Vzhľadom na obmedzený rozsah článku sa v našej analýze sústreďíme na mediálne výstupy troch vedúcich predstaviteľov ruskej politickej scény. Prvým je súčasný ruský prezident Vladimir Putin, ktorý je známy veľmi častým používaním frazeologizmov, precedentných fenoménov alebo anekdot, ďalšími sú bývalý ruský prezident (v rokoch 2008 – 2012) a premiér (v rokoch 2012 – 2020) Dmitrij Medvedev a dlhoročný minister zahraničných vecí Sergej Lavrov.

Naším hlavným cieľom je zistiť, na ktoré literárne diela vybraní politici odkazujú najčastejšie a tiež akú funkciu plnia v mediálnych prejavoch nimi vybrané precedentné fenomény.

Precedentné fenomény v idiolekte politika

Výskum rečových prejavov politikov sa v svetovom, ale aj slovenskom kontexte čoraz viac dostáva do popredia záujmu lingvistov, politológov či sociológov. Politik svojou prezentáciou na verejnosti vystupuje ako jazyková osobnosť, ktorá je „na jednej strane nositeľom individuálnych rečových charakteristík a na strane druhej ideálnym typom inštitucionálnej osobnosti, ktorá vyjadruje perspektívy realizácie nádejí a túžob elektorátu“ (Sedych 2016: 35). Spomínané „individuálne rečové charakteristiky“ sú jedným zo základných znakov idiolektu politika, v ktorom sa okrem iného „odzrkadľujú nielen jeho etnolingvistické a etnokultúrne osobitosti, ale aj jeho sociálne a dlhodobé politické orientácie“ (Dulebová 2016: 104-105).

Pri zameraní sa na „etnolingvistické a etnokultúrne osobitosti“ v politickom prejave pozorujeme rôzne rečové taktiky súvisiace s používaním kultúrne zafarbených slovných spojení a celých výrazov v snahe čo najviac sa priblížiť jazyku svojich podporovateľov. Azda najpoužívanejšími lingvokultúrami v ruskom jazyku sú popri frazeologizmoch precedentné fenomény. S použitím precedentných fenoménov a ich hyponymických pojmov precedentný text, precedentná situácia, precedentná výpoveď/výraz a precedentné meno sa v ruskom lingvokultúrnom prostredí stretávame v rôznych typoch verejného diskurzu. Vďaka svojej obraznosti, ľahkej rozpoznateľnosti a aktuálnosti často aj naprieč storočiami od ich vzniku sú veľmi obľúbené najmä v mediálnom diskurze, v ktorom novinári narábajú s rôznymi transformáciami prevažne precedentných výpovedí/výrazov, zriedka aj precedentných mien (k reinterpretáciám precedentných mien bližšie Duleba, Dulebová 2021: 408), čím dosahujú ich vyššiu aktuálnosť, expresivitu a môžu tak „bezprostredne realizovať svoju diskurzívnu stratégiu“ (Cinge-

rová, Dulebová 2019: 21). Prirodzenou súčasťou danej realizácie je využitie transformačných postupov, pri ktorých dochádza k substitúcii (t.j. nahradeniu pôvodného komponentu precedentnej výpovede tematicky vhodným prvkom), vynechaniu a doplneniu niektorého komponentu a kontaminácií jednej precedentnej výpovede druhou. Rôzne výskumy v tejto oblasti potvrdili najčastejšie využitie substitúcie, a to najmä v titulkoch článkov, ktoré majú za úlohu upútať pozornosť čitateľa.

Ambíciu upútať pozornosť občanov, či už svojich podporovateľov alebo odporcov, majú pri verejných vystúpeniach aj politici, nakoľko „politický jazyk má špecifické ciele, akými sú presvedčanie, ovplyvňovanie, propaganda“ (Spišiaková 2016: 172). Na dosiahnutie stanovených cieľov politici neváhajú siahnuť po najrôznejších rečových stratégiách a taktikách (Štefančík, Stradiotová 2020). V sfére politickej lingvistiky a reči politikov sa prikláňame k definícii rečových stratégií O. Paršinovej, ktorá pod komunikatívnou stratégiou rozumie „hlavnú úlohu reči, diktovanú praktickými cieľmi hovoriaceho“ a „určité smerovanie rečového správania s danej situácii v záujme dosiahnutia cieľu komunikácie“ (Paršina 2007: 10-11). Podobnú definíciu rečovej stratégie vo svojej monografii ponúka aj O. Issersová. Podľa nej „stratégia rečového správania zahŕňa celú sféru výstavby procesu komunikácie, keď sa stanovuje cieľ dosiahnutia určitých dlhodobých výsledkov“, pričom v najširšom zmysle rečová stratégia zahŕňa „plánovanie procesu komunikácie v závislosti od konkrétnych podmienok dorozumievania sa a osobností komunikantov, a tiež realizáciu tohto plánu“ (Issers 2008: 55). O. Paršinová sa zamerala na rečové stratégie v novoročných príhovoroch politikov, avšak podľa nášho názoru všetky možno aplikovať aj na všeobecný politický prejav. Za základné stratégie považuje 1. stratégiu samoprezentácie, ktorej cieľom je vytvorenie kladného obrazu politika, 2. informačno-interpretačnú stratégiu, ktorá slúži na udržanie oprávnených právomocí a odráža ponímanie a hodnotenie dejúcich sa udalostí očami politika, 3. argumentatívnu stratégiu používanú na presvedčenie adresáta (Paršina 2005).

V nasledovnej analýze sa budeme venovať precedentným fenoménom v prejavoch nami vybraných politikov, ktorí dané jazykové prostriedky využívali ako súčasť vyššie uvedených stratégií

Vladimír Putin – novodobý ruský cár

Ruský prezident Vladimír Putin si dlhodobo buduje imidž silného lídra, ktorý drží krajinu pevne v rukách a v snahe čo najviac sa priblížiť mysleniu a spôsobu komunikácie všetkých občanov Ruska a teda svojich potenciál-

nych voličov, často neváha siahnuť po lexike typickej pre nižšie až marginalizované spoločenské vrstvy, či dokonca použiť argot. Do histórie sa zapísal Putinov výrok z čias jeho pôsobenia vo funkcii premiéra, kedy počas tlačovej konferencie v Astane jasne vyhlásil plán na boj s teroristami: „Мы будем преследовать террористов везде. В аэропорту – в аэропорту. Значит, вы уж меня извините, в туалете поймаем, мы в сортире их замочим, в конце концов. Все, вопрос закрыт окончательно“. Ako zdôrazňuje J. Litnevská, použitie argotizmu „мочить в сортире“ bolo v kontexte tlačovej konferencie premiéra absolútne nemiestne, keďže verejné vystúpenie vysokopostaveného politika si vyžaduje neutrálny štýl reči (Litnevská 2010).

Idiolekt V. Putina však netvorí len výrazy zníženej lexiky, ale aj frekventované odkazy na významné diela ruskej, resp. sovietskej literatúry, kinematografie či hudby. Ako väčšina nositeľov ruského jazyka aj prezident Putin veľmi dobre pozná diela I. Il'fa a J. Petrova Dvanásť stoličiek a Zlaté teľa, ktoré s obľubou cituje a neváha opraviť ich znenie u spolubesedníka, napríklad v januári 2020 primátora mesta Sarov Alexeja Golubeva, ktorý nesprávne vyslovil precedентnú výpoveď z diela Dvanásť stoličiek: „«Шура, мы лишние на этом празднике жизни». «По-моему, „чужие“ он говорил», – заметил Владимир Путин. «По-моему, лишние. Я проверю», – сказал Алексей Голубев.“ V konečnom dôsledku mal pravdu V. Putin, čím sa preukázala jeho obdivuhodnú znalosť tvorby Il'fa a Petrova, čo vo svojich prejavoch pravidelne potvrdzuje. V máji 2005 počas rozhovoru pre Komsomol'skú pravdu Putin na margo teritoriálnych nárokov Litvy pomocou precedентného výrazu z Dvanástich stoličiek naznačil, čo môžu dostať: „Мы не будем вести переговоры на платформе каких-либо территориальных претензий. Не Пыталовский район они получают, а от мертвого осла уши.“ (vyraz z 12 stoličiek). Vody ruského internetu Putin rozvíril aj precedентnou výpoveďou „Скучно, девочки“ v roku 2017 pri reakcii na americké letecké útoky na sýrske základne, ktoré mu pripomínali útok na Irak v roku 2003: „Все то же самое происходит сейчас. Я вспоминаю в этой связи наших замечательных писателей Ильфа и Петрова. Хочется сказать: «Скучно, девочки». Это все мы уже видели, наблюдали“. Rovnakú Putinovu reakciu si v januári 2021 vyslúžilo aj video opozičného lídra Alexeja Navalného o údajnom Putinovom paláci v Gelendžiku: „Ну в таких случаях это просто компиляция, это монтаж. Выражаясь языком одного из известных наших персонажей, нужно сказать: «Скучно, девочки». Ну хоть чего-нибудь там попридумывали бы еще“. V podobných ironických intenciách s využitím odkazu na tvorbu Il'fa a Petrova (v tomto prípade román Zlaté teľa) Putin odpovedal aj redaktorovi amerického kanálu NBC News o ruskom ovplyvňovaní amerických

volieb: „На такие бездоказательные обвинения я могу вам ответить: можете жаловаться в Международную лигу сексуальных реформ. Вас это устроит?“. Zaujímavosťou je, že rozhovor do angličtiny preložili doslovne, bez vysvetlenia prezidentových literárnych alúzií. Otázne je tak správne pochopenie uvedenej narážky americkým recipientom.

I. Il'f a J. Petrov nie sú jediní autori, po citátoch ktorých siaha V. Putin. Vo svojich vyjadreniach odkazuje aj na diela A. S. Puškina, M. J. Lermontova, V. Vysockého, či ruských filozofov I. Il'jina a N. Berďajeva a tým sa snaží priblížiť aj k vrstve inteligencie.

Z uvedeného vyplýva, že ruský prezident sa často nechá uniesť emóciami (a prejavuje ich prostredníctvom literárnych alúzií, čo je pre Rusov príznačné), čím zodpovedá postulátu o politickom jazyku ako „jazyku emócií, a emócie sa najlepšie vyjadrujú práve obraznými konštrukciami“ (Spišiaková 2017: 173). V prejavoch vystupuje sebaisto, dominantne a udržiava si status neohrozeného lídra.

Dmitrij Medvedev – neúspešný korunný princ Putina

Súčasný podpredseda Bezpečnostnej rady Ruskej federácie a bývalý premiér (v rokoch 2012 – 2020) a prezident (v rokoch 2008 – 2012) Dmitrij Medvedev sa v čase svojho nástupu na post prezidenta snažil na lexikálnej úrovni napodobniť štýl a intonácie svojho predchodcu (a neskôr aj nástupcu) V. Putina. Čo však z úst V. Putina znelo prirodzene, v podaní D. Medvedeva pôsobilo umelo a nezodpovedalo to pôvodnému štýlu jeho vystupovania. Prejavy D. Medvedeva sa na začiatku jeho prezidentovania vyznačovali istou chaotickosťou, ťažkopádnosťou, prílišným zahlcovaním kancelarizmami.

Na rozdiel od V. Putina D. Medvedev zriedka používa zníženú lexiku, snaží sa vystupovať zmierlivo a bez prílišnej emocionality, o čom svedčí aj voľba literárnych precedenčných výpovedí. Zatiaľ čo Putin častejšie siaha po ironických komentároch, Medvedev volí intelektuálne citáty. Napríklad v reakcii na výrok amerického prezidenta J. Bidena o jeho ruskom náprotivku v marci 2021 Medvedev zacitoval S. Freuda: „Но, судя по всему, время его не пощадило. Комментировать тут нечего. Могу лишь вспомнить цитату доктора Фрейда: «Ничто не обходится в жизни так дорого, как болезнь и глупость».“ Filozoficky zavŕšil aj svoje vystúpenie v Štátnej Dume v máji 2018, kedy prácu vlády okomentoval citátom A. P. Čechova: „Дела определяются их целями; то дело называется великим, у которого велика цель“. Menej optimistické bolo citovanie Čechova pri príležitosti Starého nového roku 2020: „Каждый новый год хуже старого

и приближает конец жизни“. Vo svojom rozhovore pre chabarovských novinárov v roku 2011 vtedajší prezident nezabudol ani na jeden z najznámejších ruských okridlených výrazov „У России две беды – дураки и дороги“ a doplnil ho o ďalšie ruské prekliatie – korupciu: „В России остались три беды – дураки, дороги и коррупция.“ V kontexte výzvy členom strany Jednotné Rusko na zmenu v smerovaní strany, aby sa nepodobala na KSSZ vyznelo veľmi zaujímavo, až ironicky, Medvedevovo citovanie V. I. Lenina: „Мы не стремимся к КПСС, тем более что она не очень хорошо закончила. Давайте пойдем, как говорил Владимир Ильич Ленин, своим путем“.

Spôsob prejavu D. Medvedeva sa výrazne líši v závislosti od adresantov jeho prehovorov. Počas návštevy Federálnej daňovej služby vyzdvihol dôležitosť riadenia sa Daňovým zákonníkom odkazom na slová Ostapa Bendera: „Остап Бендер советовал читать Уголовный кодекс, но Налоговый кодекс тоже нужно читать, хотя статей в нем больше.“ Slová Ostapa Bendera D. Medvedev použil aj v odpovedi na garancie, že Rusko nezaútočí na druhé štáty počas návštevy Kyjevskej univerzity v roku 2010: „Как говорил Остап Бендер, настоящие гарантии может дать только страховка», – неожиданно произнес Медведев. Студенты онемели. Оратор между тем продолжил: «А в нашем случае гарантии – это международное право, нарушать которое нам не выгодно».“ V oboch prípadoch tak Ostap Bender „dopomohol“ k uvoľneniu atmosféry.

V prípade rečových vystúpení D. Medvedeva badať výrazne nižšie emocionálne prejavy s prevládajúcou oficiálnou a kancelárskou lexikou, čo môže byť zapríčinené aj pôvodným právnickým profesionálnym zameraním Medvedeva.

Sergej Lavrov – pilier ruskej diplomacie

Jazykový prejav ruského ministra zahraničných vecí Sergeja Lavrova sa diametrálne odlišuje od jazykových prejavov V. Putina a D. Medvedeva. Zatiaľ čo obaja spomínaní politici sa na vrcholové posty štátu dostali z pôvodne nepolitických sfér – V. Putin dlhé roky pôsobil ako agent KGB, D. Medvedev pôsobil vo vedení plynárenského gigantu Gazprom, S. Lavrov je profesionálny diplomat, čomu náležite zodpovedá aj jeho idiolekt. Podľa názoru M. Beľakova a O. Maksimenkovej idiolekt diplomata „spočíva v schopnosti rýchleho prepnutia kódov vo vnútri prísne reglementovanej verbálnej diplomatickej etikety a protokolu, ktoré tvoria značnú časť diplomatického diskurzu“ (Beľakov, Maksimenko 2020: 372).

Postaveniu ministra zahraničných vecí zodpovedá aj verejný prejav S. Lavrova. Na rozdiel od prezidenta Putina vo vystúpeniach S. Lavrova nenájdeme zníženú lexiku či ironické reakcie na aktuálne spoločensko-politické dianie. Jeho reč sa vyznačuje častým využívaním diplomatických klíš bez výraznej emotívnej hodnotiacej lexiky v hraniciach diplomatického štýlu. Napriek tomu sa ani on nevyhýba odľahčeniu napríklad v podobe anekdot. V júni 2017 porovnal útoky európskych krajín na Rusko s anekdotou o legendárnom Čapajevovi: „Помните [анекдот], как Василий Иванович Чапаев ездил в Монте-Карло, [играли в карты] и когда стали говорить, у кого сколько очков, кто-то сказал: «У меня двадцать одно». Чапаев говорит: «Покажи». В ответ: «У нас принято верить на слово». И тут у Василия Ивановича поперла карта“.

Podobne ako V. Putin aj S. Lavrov siahol počas rozhovoru o zdravej konkurencii medzi svetovými veľmocami po výroku Ostapa Bendera: „Конкуренцию никто не отменял, конкуренция — это вообще двигатель прогресса, как известно, наряду с частным предпринимательством, как Остап Бендер говорил. Но конкуренция, конечно, должна быть чистоплотной и добросовестной». Помосси načrtnutia frazeologizmu „на воре и шапка горит“ (doslovne „na zlodejovi aj čiapka horí“ – zlodej sa prezradí sám) S. Lavrov implicitne reagoval na informáciu o zainteresovanosti tureckého prezidenta na vývoze ropy zo Sýrie: „Я этого заявления не слышал, но странно, что оно последовало через много-много дней после того, как тема нелегальной торговли нефтью уже попала в медийное пространство, когда мы предъявили конкретные факты. Не знаю. Можно только пословицу про шапку вспомнить“.

Napriek strohému diplomatickému protokolu S. Lavrov dokáže ozvláštniť svoj prejav o anekdoty alebo vtipné poznámky, ktoré sú v danej situácii vhodné, výstižné a vo väčšine prípadov politicky korektné. Tým sa jeho rečová taktika do značnej miery odlišuje od taktík V. Putina udržiavajúceho si imidž nezlomného lídra. Lavrov naproti tomu nasleduje princípy diplomatického štýlu a podľa možnosti sa vyhýba ostrým vyjadreniam.

Záver

Podľa J. Sauninovej je jedným zo spôsobov rečového ovplyvňovania citovanie známych osobností či autoritatívnych zdrojov, čím sa „oživuje monologická reč, stáva sa výraznejšou, emocionálnejšou a pomáha tiež adresantovi názorne potvrdiť svoje slová“ (Saunina 2010: 13). Nami vybrané príklady odkazov troch významných ruských politikov na populárne literárne

postavy alebo spisovateľov tvrdenie Sauninovej potvrdzuje. Každý z politikov k svojmu prejavu pristupuje individuálne a volí jemu vlastné jazykové prostriedky na dosiahnutie vytýčených komunikačných stratégií. Použité precedentné fenomény zohrávajú významnú emocionálnu, ale najmä hodnotiacu funkciu, ktorá podporuje buď stratégiu samoprezentácie, typickú pre V. Putina, alebo informačno-interpretáčnu a argumentatívnu stratégiu prevládajúcu v idiolekte D. Medvedeva a S. Lavrova.

Z hľadiska najčastejšie aktualizovaných precedentných fenoménov u daných politikov prevládajú odkazy na diela I. Il'fa a J. Petrova, čo potvrdzuje ich dominantné postavenie v ruskej kultúre a jazyku.

Tento príspevok je súčasťou grantového projektu VEGA 1/0452/21 Jazyk sekuritizácie v súčasnom slovenskom verejnom diskurze a projektu KEGA 003UK-4/2021 Vysokoškolská učebnica Mediálna lingvistika

Literatúra

- BELÁKOV, M.; MAKSIMENKO, O. (2020): Kommunikativno-emotivnyje charakteristiki idiolekta diplomata. In: *Vestnik Rossijskogo universiteta družby narodov. Serija: Teorija jazyka. Semiotika. Semantika*, 11(2): 368-383.
- CINGEROVÁ, N.; DULEBOVÁ, I. (2019): *Jazyk a konflikt. My a tí druhí v ruskom verejnom diskurze*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- DULEBA, M.; DULEBOVÁ, I. (2021): Reinterpretacija precedentnych imen nemeckoj literatury v rossijskom mediadiskurse. In: *Funkcional'naja grammatika: teorija i praktika*. Čeboksary: ČGPU, s. 406-412.
- DULEBOVÁ, I. (2016): Idiolekt Putina ako zdroj precedentných výrazov súčasného ruského politického diskurzu. In: ŠTEFANČÍK, R. (ed.) *Jazyk a politika. Na pomedzí lingvistiky a politológie*. Bratislava: EKONÓM, s. 104-116.
- ISSERS, O. (2008): *Kommunikativnyje strategii i taktiki russkoj reči*. Moskva: Izd. LKI.
- LITNEVSKAJA, J. (2010): Stilevaja neodnorodnosť teksta kak norma, kommunikativnaja neudača, jazykovaja igra i primeta idiostiľa. In: *Mir lingvistiki i kommunikacii: elektornnyj naučnyj žurnal*. Tver: TGSCHA TIPLiMK, <http://tverlingua.ru/archive/21/2_21.pdf> [14. 9. 2021].
- PARŠINA, O. (2007): *Rossijskaja političeskaja reč: Teorija i praktika*. Moskva: Izd. LKI.
- PARŠINA, O. (2005): *Strategii i taktiki rečevogo povedenija sovremennoj političeskoj elity Rossii*. Saratov.

- SAUNINA, J. (2010): Sposoby rečevogo vozdejstvija D. A. Medvedeva (na materiale stat'ji „Rossija vpered!“ i Poslanija federal'nomu sobraniju). *Izvestija Saratovskogo universiteta*, 10(2): 10-13.
- SEDYCH, A. (2016): K voprosu ob idiopolitičeskom diskurse V. V. Putina. *Političeskaja lingvistika*, 1(55): 35-41.
- SPIŠIAKOVÁ, M. (2017): Obraznosť v jazyku politikov a v jazyku o politike. In: ŠTEFANČÍK, R. (ed.): *Jazyk a politika. Na pomedzi lingvistiky a politológie II*. Bratislava: EKONÓM, s. 171-182.
- ŠTEFANČÍK, R.; STRADIOTOVÁ, E. (2020): Cleavage-Theory from the Perspective of Political Linguistics. *European Journal of Transformation Studies*, 8(2): 178-197.
- TELIJA, V. (1996): *Russkaja frazeologija. Semantičeskij, pragmatičeskij i lingvokul'turologičeskij aspekty*. Moskva: Škola „Jazyki russkoj kul'tury“.

Kontakt:

Mgr. Katarína Jalová

Katedra rusistiky a východoeurópskych štúdií
Filozofická fakulta
Univerzita Komenského v Bratislave

Department of Russian and East European Studies
Faculty of Arts
Comenius University in Bratislava

E-mail Address: katarina.jalova@uniba.sk